

TEMOS IR VARIACIJOS

Mūsų literatūros kasdienybė keturi šimtai pirmaisiais metais po mažvydo

Taip nėra žąsų, nėra saitų troškimams!

Voratinkliai mūs niekad nepavergs.

Jonas Kuosa Aleksandriškis

1

Šiandien mes prisiminėme Mažvydą ne todėl, kad jis mums imponuotų kaip didelis rašytojas, bet kad štai jis prieš keturis šimtus metų pradėjo vieną žymiausių mūsų kultūros istorijos procesų, pasėdamas silpną pirmojo rašto grūdą, iš kurio ilgainiui išaugo vešlus mūsų literatūros medis. Ir dėl to mums, iš keturių šimtų metų perspektyvos žvelgiantiems, Mažvydas rodosi brangus ir jaudinančiai artimas, kai prisimename sąlygas ir nuotaikas, kuriose gimė lietuviškasis raštas. Prieš šį paprastą žmogelį, kalbėjusį ir rašiusį mums jau archajiškai skambančiais žodžiais, nublinksta visi mūsų nesenu dienų narsieji generolai, žadėję apginti kraštą bei jo kultūrą, ir visi mūsų karingieji kunigaikščiai, žaibu prajoję tolimas stepes, girdę žirgus Juodojoje jūroje ir kalavijais daužę Kremliaus sienas. Mes nebesame tokie romantikai, kaip kad buvo mūsų didieji aušrininkai (jie kitokie ir negalėjo būti) ir visiškai blaiviai galime įvertinti mūsų valstybės ir kultūros istorijos faktus. Mažvydas išskyla mums dabar prieš akis kaip tautinis herojus, savo darbu nešęs šviesą tautai, nelaukęs už tai jokio atlyginimo ir nenešiojęs uniformos, gaivinančios patriotizmą.

Bet ne apie praeitį čia mes norime kalbėti. Tik apie mūsų kasdienybę. Gal šia iškilminga proga ir nelabai tiktų paprastai kasdieniški žodžiai. Bet taip pat ne vietoje būtų ir iškilmingos kalbos, nes keturių šimtų metų mūsų rašto sukaktį šventėme sąlygose vadinamojo išvietinto žmogaus, skurstančio demokratijos šviesa ir tautų chartomis apšviestuose ir apšildytuose lageriuose, neturinčio nieko, išskyrus milžinišką ir amžiną išsivadavimo viltį.

2

Mums niekuomet netrūko entuziazmo kultūriniam darbui. Net ir pačiose sunkiausiose sąlygose būdamas lietuvis surasdavo laiko ir energijos rūpintis savosios kultūros reikalais, šitą mūsų tezę galėtų patvirtinti ne tik Mažvydo, Daukšos, Baranausko, Maironio, Kudirkos, Basanavičiaus darbai, bet ir ši diena, tremties gyvenimo sąlygos. Lietuvis pasirodė gabus organizuoti kultūrinės institucijas, prisitaikydamas prie visų aplinkybių ir nugalėdamas sunkiausias kliūtis.

Tik pasibaigus karui, buvo tuojau imta organizuoti laikraščius. Buvo įsteigtos kelios leidyklos, kurios paleido į pasaulį nemažą skaičių gerų ir menkų knygų. O žymiausių tų knygų procentą sudarė kaip tik dailioji literatūra. Įsisteigus laikraščiams bei žurnalams ir įsikūrus leidykloms, susidarė apynormalis literatūrinis gyvenimas su visomis teigiamomis ir neigiamomis ypatybėmis: premijom, recenzijom, polemikom ir t. t. Šis gana gyvas literatūrinis gyvenimas tremties sąlygomis aiškintinas tuo, kad mūsų plunksnos darbininkai dar neprarado nepriklausomybės periodu įsigyto intensyvumo ir pasiaukojimo savosios kultūros kūrimo darbe. Būta tokio didelio įsibėgėjimo, jėgos, kad mes tai ir šiandien tebejaučiamo ir ta jėga mus palaiko. O praktiškai mūsų literatūros ir apskritai kultūros

gyvenimas ir dabar tebegyvena galbūt jau paskutines nepriklausomybės laikotarpio dienas. Dėl to be galo klydo tie, kurie primygtinai ir nuolatos tvirtino, kad jau dabar mes esame absoliutūs tremtiniai, ir reikalavo nusileisti iki tam tikro lygio, sumažinti reikalavimus, nustoti kurti, bet stengtis išlaikyti tai, ką turime. Taip. Stengtis išlaikyti. Bet ar tikslu propaguoti ir siūlyti būtinai atsilikti? Juk tai atsitiks ir savaime, neskubant.

Šiame straipsnyje mums daugiausia rūpės literatūra, todėl apie ją daugiausia ir kalbėsime. Tremties literatūra, nepasiekusi nepriklausomo gyvenimo literatūros lygio (tiek kaip visuma, tiek atskiri autoriai), aiškiai pralenkė tėvynėje pasilikusiąją ir visai teisėtai gali save laikyti tikrąja lietuvių literatūros tradicijų tęsėja. Lygio prasme stipriausiai pasirodė poezija ir novelė, toli pralenkusios visus kitus žanrus. Toliau sekė romanas ir drama.

Tremtyje taip pat buvo įsteigtos literatūrinės premijos, kurios irgi gerokai pagyvino literatūrinį gyvenimą, bet kartu įnešė kai kurių nesklandumų bei disonansų, kaip ir visur, kaip ir visuomet atsitinka su premijom. Tačiau paskutiniu metu jų pristeigta šiek tiek per daug, atsimeriant nedidelį pasirodančių knygų skaičių. Taip pat buvo paskelbta keletas literatūrinių konkursų, kurie visi be išimties nepasiekė savo tikslo. Rašytojų jie nepatraukė. Ir juose tedalyvavo tie, kurie dalyvauja visuose šios rūšies konkursuose. Dėl to konkursų premijas laimėję dalykai buvo be išimčių silpni.

Tačiau pagrindinį kasdieniško literatūros gyvenimo foną sudarė ginčai literatūros veikalo vertinimo klausimu, šie ginčai išryškino daugelį dalykų. Paaiškėjo nuomonių skirtumai ir kartu pagrindinės mūsų literatūros tendencijos bei kryptys, čia mes ir pasistengsime pavaizduoti ir paanalizuoti bent prabėgomis visus tuos daug triukšmo sukėlusius ginčus.

Dabar, praėjus kiek laiko ir esant šio laikui tokiai perspektyvai, jau galima bandyti panagrinėti priežastis ginčų dėl vertinimo kriterijų, virtusių nuožmia kova su kritika. Tuoju tenka priminti, kad šio konflikto šaknys glūdėjo ne aukščiau minėtų kritikų pasirodymo fakte, bet žymiai giliau ir jokių būdu nebuvo atsitiktinis dalykas. Tai greičiau dviejų literatūrinių kartų arba skirtingų pažiūrų į literatūrą susidūrimas ir išėjimas atviro kovon. O ši kova, mūsų manymu, buvo natūraliausias pasauly dalykas, nes *tai yra ypatingos rūšies kova*: ji ne žudo, bet gimdo. Tai nėra grynai literatūrinė kova*. *Tai amžinojo materialisto kova su amžinuoju idealistu. Sūnaus palaidūno kova su niekados iš namų neišėjusiu broliu – materialistu, bijančiu rizikos ir nerimo.* Dėl to ši kova buvo savotiškai ideologinė (literatūros supratimo prasme) ir specifiniai literatūros klausimai buvo nustumti į šalį ar bent diskusijose neiškilo.

Santykių įtempimas jau senokai buvo žymus. Ypač paaštrėjo po to, kai 1930–1940 metų kartos jaunesnieji rašytojai (žinoma, ne visi) pasitraukė iš jaunųjų tarpo ir apsikasė amžinųjų ir neliečiamųjų apkasuose arba perėjo senių profesionalų stovyklon. Tokiu būdu ir susidarė du literatūros frontai: „senieji“ ir „jaunieji“. Šis skirstymas remiasi ne amžiumi. Ir tarpe jaunųjų yra žilų galvų; ir tarp senųjų yra visiškų jaunuolių fizine prasme.

Šių abiejų kovojančių stovyklų vaizdas, metaforiškai imant, buvo toks: senieji sėdėjo aukštuose sunkaus aukso sostuose, šarvuoti geležiniais nuopelnų šarvais, ginkluoti nepakeliamo sunkumo kalavijais. Patricijų pozomis jie žiūrėjo liūdnai sudulkėjusios didybės pilni ir be galo nejudrūs, o už jų pečių ir skydų slėpėsi mažesnio kalibro jaunų senukų figūrėlės.

O prieš juos, kaip Mykolo Angelo Dovydas Galijoto akivaizdoje, stovėjo jaunieji.

Skaitytojas, be abejo, mums atleis už šį palyginimą ir mes pamėginsime nusakyti apytikriai tas tezes, kurias gynė abi besiginčijančios pusės. „Senieji“, t. y. puolusieji kritiką, tvirtino, kad visiškai bešališka ir vien tik estetinė formalinė kritika esanti negalima. Prieš vertinant kūrinį reikią visų pirma pažvelgti, kas jį parašė ir kokie jo autoriaus nuopelnai praeityje. Ir kiekvienu atveju būsią akiplėšiška vertinti literatūros veikalą vien tik normaliai suprantamos literatūros kritikos dėsniais vadovaujantis.

– Mes esame seni, mes esame pavargę, todėl nelieskite mūsų. Išmokite gerbti amžium už save vyresnius. Mes jau seniai sugrįžome iš palaidūniškų kelionių ir įsitikinome jų beprasmiškumu. Mes nekenčiame nerimo. Mes nebegalime kovoti, bet kas drįs mums neleisti laikyti išdidžių kovos

---

* Tai žymu ne tik literatūroje, bet ir visame kultūros bei visuomenės gyvenime.

vėliavų, nors jos ir krinta iš mūsų rankų. Nesvarbu! Mūsų nuopelnai yra milžiniški. Mes nesame Don Kichotai, kad kovotume su nenugalimomis kliūtimis. Mes esame per daug patyrę, nebe jaunuoliai. Geriau žvirblis rankoje negu briedis girioje. Mes esame patriotai. Tegu tai mato visi! Ir jei mes kartais kitaip darome negu sakome, tai tik nesubrendėliai gali mums tai prikišti. Gyvenimas yra gyvenimas. Neišmanėlis būtų ir tas, kuris sakytų, kad literatūra yra kova dėl grožio ir tiesos ir kad čia reikia besąlyginio idealizmo. Tenužmiršta kiekvienas, kuris mėgintų su savo švyturiu pasirodyti ten, kur mūsų gėstantys žiburiai liepsnoja, – bus be pasigailėjimo sunaikintas, iškirstas iš šaknų ir įmestas į ugnį. Gyvenimas yra kova už būvį! Nemėginkite Kristaus žodžių įgyvendinti ir išnešti iš knygų! Nes kai jie bus įgyvendinti – kuo mes tada mokysime kitus? Todėl netiesa, jei kas tvirtintų, kad mes nesame idealistai. Mes tik netikime siekimo galia ir žinome, kad visi idealistai yra mirę – nes jie nesuprato ir *neįvertino realybės*, – aiškino toliau „senieji“.

O „jaunieji“ nė vienu atveju nesutiko atsisakyti literatūrinės nepriklausomybės ir reikalavo, kad rašytojai būtų visų pirma rašytojai. Jie nenorėjo blogo tūlo autoriaus veikalo teigiamai vertinti už jo nuopelnus kažkurioje kitoje srityje. Toliau jie teigė, kad net kilni patriotinė tematika negali padidinti literatūriškai silpno veikalo vertės ir skatino kovoti su spekuliacija gyvenime ir poezijoje.

– Mes esame jauni ir dar nespėjome išmokti hipokrizijos bei gyvenimiškos gudrybės – kiek galint pagrindiniau išnaudoti švenčiausius dalykus asmeninei naudai. Gal mes ir esame Don Kichotai, bet mes kovojame ramūs už savo idėjas, nereikalaudami nei atlyginimo, nei garbės. Mes irgi esame patriotai, tik mes patriotizmą kitaip suprantame. Mes jį išgyvename ir nenorime, kad mus kas nors dėl to labiau vertintų. Savo kraštą mylėti žmogui yra lygiai tokia pat būtinybė, kaip vėjui pūsti arba ąžuolui šlamėti. Mes nebijome jokios konkurencijos ir nenorime nieko nustelbti, *mes tik atnešame savo žibintus ir atsistojame šalia šviečiančiųjų, nes manome, kad šviesos niekuomet nebus per daug. Nes šviesa negali būti panaudota kovai su šviesa, bet kovai su tamsa.* Jeigu jūs nenorite tikėti mūsų žodžiais, tai štai jums evangelijos žodžiai: „Niekas uždegto žiburio neapvožia saiku, bet padeda taip, kad šviestų visiems, kurie yra namuose.“ Jūs sakote mums, kad mes, iškeldami ydas, elgiamės nepatriotiškai. Bet mes manome, kad blogai daryti, šiuo atveju – blogai rašyti, yra žymiai nepatriotiškiau negu kritikuoti ir nurodyti ydas.

Mes esame svajotojai, mintame svajonėmis ir nevadiname jų amerikonus, nenorime maišyti tiesos su geru gyvenimu ir dar nenorime ano „briedžio girioje“ mainyti į „žvirblį rankoje“. Bet ar dėl to mes verti jūsų neapykantos?

Mes manome, kad visos tiesos yra gyvenimui ir nieko nevertos tos, kurios tik pamokymams tinka. Jūs sakote, kad mes negerbiame senųjų. Netiesa! Mes tik nekenčiame tų, kuriems senatvė yra profesija. Mes be galo mylime senus audrų sulaužytus laivus, bet mes nekenčiame tų laivų, kurie sudūlėjo dirbtuvėse ir niekur neplaukė. Tarp jų yra skirtumas kaip tarp kraujo ir vandens.

Mums iki šiol atrodė ir tebeatrodo, kad tiesa žmogui yra didžiausias iš visų siekimų. Tėvai nuo pat mažų dienų mokė, kad nuolatos gyvenime reikia jos siekti ir kovoti dėl jos. Mes lankėme taip pat mokyklas ir pagarbiai klausėmės savo mokytojų žodžių, pilnų idealizmo ir spindinčių amžinos tiesos šviesa. Mes taip pat ten mokėmės estetikos, literatūros teorijos ir istorijos. Mums buvo aiškinama, kad kritikas, vertindamas kūrinį, turi užmiršti visa kita ir vertinti tik patį kūrinį, naudodamasis tam tikrais teoriniais principais. Bet štai kai kas net spaudoje ėmė įrodinėti, kad tos mokykloje skelbtos tiesos buvo tik pasakos vaikams. Iš jų tvirtinimų pasirodė, kad visi anie iš universiteto katedrų su pagarba priimti dalykai buvo niekai, beprasmis laiko leidimas, kad kritikai esą literatūros priešai, kad literatūros teorija ir estetika esą taip pat nereikalingi dalykai, kad esanti tik *realybė*, kuriai visi turi nusilenkti. Bet mes iš anksto atsakome, kad tebetikime mūsų garbingų mokytojų žodžiais. Žinome, kas toji realybė, ir sakome, kad ji mums yra niekai; ir ne dėl to, kad jos nebūtų, bet kad mes nenorime jai pasiduoti. Mes dar nenorime sakyti „naudinga“ ar „nenaudinga“, bet mes sakome „teisinga“ ar „neteisinga“.

Jūs sakote: „Žiūrėkite, jis kitaip mano. Jis yra maištininkas!“ Ir jūs jį ramiai nuteisiate *ramių iš profesijos žmonių ir įstatymų vardu, nes jūsų idealas yra sutramdyti maištininką* ir po to ramiai sapnuoti dausas.

Mes puikiai suprantame, kodėl minėtieji žmonės stovi prieš mus. Jie gina savo silpnybes. Tik dėl to jie norėtų sukurti sau patologią neliečiamybės teoriją ir padaryti ją visiems galiojančiu įstatymu. Bet mes vis tiek su Jonu Kuosa Aleksandriškiu sakome: „Voratinkliai mūs niekad nepavergs!“

Kažkodėl jūs bijote laisvo žodžio, lyg tas žodis jus apnuogintų. Jūs norėtumėte kiekvieną mintį perleisti per painų hierarchijos mechanizmą ir tik uždusintą, pusgyvę ją išleisti į šviesą. Mes galime daug ko išmokti, bet netiesos sakyti mes nepajėgsime niekad, – replikavo jaunieji.

Todėl, mūsų nuomone, klydo visi tie rašytojai, kurie užsilipę ant maironiško pjedestalo be galo kilniais žodžiais eilėraščiuose puolė savo kritikų ir apskritai *kitaip* manančius žmones, apeliuodami į tautos sąžinę ir išskaičiuodami sąlygas, kuriomis jie, būdami tremty, kūrė. Ašaras spaudžia šis šauksmas. Ir ne vien dėl to, kad taip sunkiai kentėjo minėti rašytojai, bet kad ir visa tauta kentėjo. Ir visi tie kovotojai ir kentėtojai yra herojai, tik vargu tauta pajėgs pastatyti tiek paminklų, t. y. visiems kentėtojams ir kovotojams. Nebūtų aišku nei *kam*, nes *tikri* herojai dažniausiai būna nežinomi, arba guli po kryžiumi ir velėna. Dėl to kyla klausimas: kažin ar mes nors vienas turime teisę skųstis ir afišuotis savo kančiomis už tautą, skųstis, kad mes atlikom savo švenčiausią pareigą. Nes kovos ir kančios už idealus yra visiems lygiai privalomos, todėl ir *užmokestis* tegali būti lygus, jeigu iš viso gali būti koks nors užmokestis. O toks užmokestis, kaip minėjome, dažniausiai būna savojo arba svetimjo krašto žemė. Be to, mes neužmirškime, kad yra ne mažiau kruvinomis rankomis dirbusių ir tebedirbančių, kovojusių ir tebekovojančių. Ir baisiai klystume, jei mes kaip atlyginimo už mūsų kančias reikalautume mūsų darbų besąlyginio vertinimo. Vertindama visų darbus kovose dėl laisvės, tauta, be abejo, neužmirš visų nuopelnų, tačiau vertindamas šiuo atveju anų rašytojų kūrybą nė vienas kritikas nenusikals savo principams, jei jis šių rašytojų literatūrinę kūrybą seikės tik literatūros mastu. Todėl dar kartą tenka pakartoti visiems aiškų kritikos principą, nurodantį, kad vertintinas tik turimas prieš akis kūrinys, užmirštant viską apie autorių: kas jis yra, kiek jam metų, kokios jo pažiūros, kokiai politinei partijai priklauso ir t. t.

Daug ką gąsdino faktas, kad kritika sakanti tiesą į akis, t. y. esanti per žiauri. Faktiškai kritika niekad nėra žiauri arba nežiauri. Ji gali būti tik teisinga arba neteisinga. Mes puikiai suprantame, kad kiekvienam, nors tai būtų ir pelėda, yra nemalonus tvirtinimas, kad jo vaikas yra negražus. Didelis skausmas pelėdai ir galbūt dar didesnis skausmas sukritikuoto veikalo autoriui, bet, nežiūrint to skausmo, ir vienas, ir antras, jei tik jie negražūs, ir pasilieka negražūs. Todėl klydo ir tie autoriai, kurie savo veikalo grožį norėjo padidinti ne literatūrinėmis priemonėmis. O tai yra visiškai tas pat, jei mūsų minėtoji pelėda būtų prašiusi paukščių karalių išleisti dekretą, verčiantį tvirtinti, kad pelėdos vaikas yra gražus. Ir dar kam nors mėginant priešintis ir tvirtinant, kad, nežiūrint dekreto, pelėdos vaikas yra vis tiek negražus, karalius būtų griebęs paskutinio argumento ir surikęs:

– Bet juk pelėda dalyvavo Žalgirio mūšyje!

Moralizacijos mėgėjai norėjo net ir spaudoje pigiai šį klausimą išspręsti neliečiamybės teorijos šalininkų naudai, sakydami: „Būkim geri, nesipeškim, nesiginčykim“ ir t. t. Lyg kultūrinis gyvenimas būtų įjėjęs į madų saloną, kuriame sėdi senyvi ponai ir ponios ir, bijodami, kad kokiu žodžiu ar tonu nepaliestų kieno nors švelnių jausmų bei manierų, visiškai nekalba ir tik mandagiai linkčioja. Netiesa! Tik nebūkim geri! Ginčykimės ir nerimkime, *nes kultūros kūrimas iš esmės yra milžiniškas dialogas, kuriame visuomet yra dvi griežtai priešingos nuomonės*. Taip yra, turi būti ir gali būti visur, kur kultūrinio gyvenimo kryptį nustato ne režimo primesti įsakymai, bet laisva ir niekieno nevaržoma žmogaus dvasia.

Tikra literatūros kritika, be savo tiesioginio uždavinio – nustatyti jos kūrinių estetinę vertę, iškelti jų grožines savybes ir ydas, turi ir dar vieną ne mažiau svarbų uždavinį, būtent, kelti, estetinę visuomenės kultūrą. Šį savo uždavinį kritika atlieka nesąmoningai. Tai galėtų būti visiškai neįrašyta jos darbų programoje. Sąžiningai atlikdama savo tiesioginį uždavinį, literatūros kritika atlieka ir savo netiesiogines pareigas. Bet jeigu kritiką visų šių savo principų nesilaiko, praranda savo nepriklausomybę, jinai nustoja buvusi kritika tikraja to žodžio prasme, nebeatlieka savo uždavinio, ima kenkti skaitančiosios visuomenės estetinei kultūrai ir smukdo bendrą literatūros lygį.

Straipsniai paprastai baigiami linksmesniais dalykais. Bet mums tai niekaip neišeina, nes, prisiminę pradžioje Mažvydą, drįsusį prieš keturis šimtus metų su lietuvišku raštu pasirodyti dienos šviesoje, mes negalime pamiršti ir tų lietuvių, kurie beveik po keturių šimtų metų po Mažvydo nedrįso pasirodyti su savo tėvų kalba ir kurstė svetimos kultūros ugnį. Mes nesame tokie vandalai, kad juos neigtume kaip tokius, tik mes nenorėtume jų pripažinti tautiniais ideologais, patriotais ir tokiais, kurie mums kasdien rodomi kaip pavyzdžiai. O tai yra baisiai skaudus klausimas. Tiesiog istorinis klausimas lietuvių tautos ne tik kultūrinio, bet ir valstybinio gyvenimo raidoje. Jis skaudus ir dėl to, kad visas mūsų tautos gyvenimas buvo vienas didelis skausmas. Tai šiuos „tautos pabėgėlius“ Maironis puolė savo satyrose. O mes, atvirksčiai, kažkodėl gyrėmės ir tebesigiriame šitokiais savosios tautos dezertyrais, tais, kurie, palikę purvinus namus, kitur pagarsėjo, gyrėmės užmiršdami, kad vis dėlto jie yra dezertyrai. Ne vieną jų iškeliam šalia savanorių, kovojusių ir žuvusių už anuos jų apleistus ir purvinus namus. Čia jau yra baisi neteisybė prieš visus kovojusius ir viską aukojusius. Tūlas tvirtins – jie išėjo į Vakarus arba Rytus garbės ieškoti. Tikrai viliojantis dalykas yra toji garbė Rytų arba Vakarų arenose. Bet kas būtų buvę, jei ten būtų nuėję ir Basanavičius, ir Maironis, ir Vaižgantas? Ir jei mes juos pateisiname, tai kam tuomet dar kalbame apie Lietuvą? Kam tuomet apgaudinėjame savo vaikus?

Giedodami Sauerweino giesmę „Lietuviais esame mes gimę“ užmirštame, kad lietuviu gimti yra daug lengviau negu būti. Būti visose sąlygose, ne cik senatvėje, gaunant algą arba netekus prieglaudos visur kitur. Lietuviškumas juk nėra senelių prieglauda. Bet mes esame garsūs vaišingumu. Vakarui atėjus, iš Rytų ir Vakarų pareina ir beldžiasi visi sūnūs palaidūnai į duris. Mes juos įleidžiam, susigraudinant, sušildom, o jie po to mums ima aiškinti, kad mes esame nepakankamai kultūringi, prastuoliai. Ir mes tada išeiname patys iš namų.

Atsiminkime, kiek tokių lietuvių atsirado subyrėjus Rusijos imperijai. Mes žinome, kad dėl šių žodžių būsime apšaukti nepatriotais. Bet vis tiek nedarykime praeivių tautos ideologais: pripažinkime jiems tai, ką jie yra padarę, ir jei jie yra lietuviai, laikykime lietuviais. Pateisinimas, kad *jie išėjo į pasaulį*, yra nieko nevertas. Kur reikia labiau šviesos: ar ten, kur jos nėra, ar ten, kur jos per daug? *Mūsų kūrybos, kaip ir apskritai kūrybos, tikslas nėra juk garsas, pasirodymas ar išėjimas į pasaulį, bet šviesa. Kodėl mes amžinai norime kitiems tarnauti ir atiduoti save? Mes turime pasaulį atnešti ir pasodinti mumyse, kad mes patys būtume tas pasaulis.*

Tai tokie liūdni yra mūsų paskutiniai žodžiai.

Rašytojai prieš karą

Giliau į dalykus pažvelgus, net ir Maironio populiarios giesmės, kaip „Mylėk, lietuvi, tą brangią žemę“, „Aš norėčiau prikelti nors vieną senelį“ arba „Ten, kur Nemunas banguoja“, ypatinga poezija nepasizymi. Mes net norėtumėm pasakyti, kad tai yra net plokščia proza.

Ši knyga [O.B. Audronės Beržų pasakos, – A. N.-N.] yra subrendusios poetės žodis. Audronė, nors dažnai netesi, yra davusi stiprių posmų.

Jonas Aistis, *Aidai*, 1952, nr. 7

Šiuos Jono Aisčio žodžius įrašėme motto vietoje dėl to, kad juose labai ryškiai atsimuša mūsų šių dienų literatūrinio gyvenimo kontradikcijos, estetinio skonio smukimas bei reliatyvumas ir atsisakymas aktyviai formuoti gyvenimą. Tai yra tipingas veterano balsas, žiaurus arba atlaidus nebe iš principo, bet pagal nuotaiką. Faktas, kad mūsų epigrafo žodžiai priklauso vieno pačių reikšmingiausių nepriklausomybės periodo poetų plunksnai, taip pat yra labai būdingas. Sutapimas jokių būdu ne atsitiktinis. Ir nebe pirmas. Aišku, būtų demagogiška (nors tam ir yra pagrindo) tikėti, kad šis poetas, tremties odisejos parblokštas, prarado istorines ir estetineis sąvokas. Tai yra politika. Mes manome, kad Jonas Aistis šiuo atveju tik *pakluso aplinkybinės, arba pseudopatriotinės, literatūros kritikos linijai*, viešpataujančiai periodinėje spaudoje ir save laikančiai beveik politine institucija. Ir savotiškai tragiškas vaizdas, kai šis kitados revoliucingas poetas ir griežtas kritikas į literatūros teatrą įžengia pro *entrée des artistes* nebe vaidinti, bet klausytis tolimų savo epigonų poezijos ir dalinti kilniaširdiškus pripažinimo mostus. Ten pat Jonas Aistis, ištikimai, nors ir beviltiškai, gindamas tos pačios aplinkybinės kritikos vėliavą, be abejo, su širdgėla, paaukoja Maironį – ilgai ir skrupulingai saugotą garbingą praeitį, sudėdamas aukas ant blogos poezijos aukuro, ir Audronė iškyla kaip *Venus Anadyomena* virš patetiškos didžiausio mūsų lyriko galvos. Didžiausio iš tų, apie kuriuos jau galime kalbėti jų pačių netrukdomi. Mes sutinkame, kad pirmieji du Aisčio cituojami eilėraščiai yra silpnoki, o trečias irgi ne šedevras, bet argi galime juos kokia nors prasme iškeisti į Audronės poeziją?

Kokia gi iš tikrųjų yra toji aplinkybinė literatūros kritika, kuriai nusilenkia ir Jonas Aistis? Atsakyti į šį klausimą padeda poetas Stasys Santvaras rašinyje „Dailusis žodis ir jo kritikai“, paskelbtame *Dirvoje* (1952, nr. 36 ir 37), kur jis išdėsto šios kritikos pagrindus ir jos sampratą.

Santvaro straipsnis yra kovojantis, aštrus ir negailestingas. Galima būtų net sakyti, kad ši kritika, iki šiol laikiusis defenzyvinės taktikos, Santvaro asmeniu perėjo į puolimą. Straipsnio įvade autorius žiauriai puola visus retus pas mus normalios kritikos reiškinius, pravardžiuodamas juos piktais vaiduokliais, užgožusiais dailiojo žodžio veidą. Taip gerokai pasibaręs, duoda nurodymus, kokia iš tikro turėtų būti kritika. Tie nurodymai yra teisingi, bet neįdomūs, nes vadovėliniai, ir juos gali kiekvienas ten rasti. Daug įdomesnė toliau pateikiama tų vadovėlinių maksimų interpretacija, paryškinta net kritikos pavyzdžiais, kurie atskleidžia svaiginančią prarają tarp teisingos teorijos ir klaidingos interpretacijos praktikoje. Teorinis objektyvumo ir atsakingumo reikalavimas Santvaro interpretacijoje virsta iškilmingu vaikščiojimu sodietiško Apolono poza, o pati kritika – draugijinio žaidimo arba eismo taisyklėmis. Ir tik geriau įsižiūrėjus ir įsigilinus į Santvaro kovos metodą pasimato tikrieji siekimai: paneigti literatūros kritiką (nes tai, ką jis siūlo, nėra kritika) ir eventualiai nuo jos apsisaugoti.

Santvaro kovos metodas yra įdomus ir įspėjantis. Norėdamas sunaikinti normalią kritiką, poetas Santvaras, šiaip jau ramus ir taktiškas žmogus, griebiasi dabar daug kieno praktikuojamos

ideologinės difamacijos priemonių, laisvą kritiką siedamas su socialistiniu realizmu ir žydų persekiojimu Vokietijoje. Bijodami klaidingo atpasakojimo, duodame kalbėti pačiam autoriui.

Gal nuoseklu bus šioj vietoj paklausti, iš kurgi toji tendencija į mūsų dailiojo žodžio vertinimus įsibrovė? Esame žmonės. Tad negali ir mūsų dvasion nenukristi tie pikto grūdai, kurie be atodairos dabar yra į visus žmones, lyg į dirvą, beriami. Jau eilė metų, kai raudonuosiuose rytuose kūrėjui prievarta yra primestas vadinamasis „socialistinis realizmas“. Ten ir rašytojas, ir dailininkas, ir teatro aktorius, ir kiekvienas kultūrininkas turi tarnauti vienai „neklystančiai“ partijai. Atrodo, tokio kūrėjo išniekinimo žmonijos istorija dar niekada nėra užrašiusi. Tačiau to baisaus „socialistinio realizmo“ židinėliai jau vienur kitur išsižiebia ir laisvajame pasaulyje.

Neužmirština ir Vokietijos nacių kova su vadinamu „žydiškuoju menu“. Vokietijoje, kaip ir Sovietų Rusijoje, kūrėjui buvo padiktuotas ne tik turinys, ne tik kūrybos tendencingumas, bet netgi forma. Atmetus „žydiškąjį meną“, tuo pačiu hitlerinis vokiečių menas atmetė kiekvieną originalesnę mintį, kiekvieną savaimingesnę formos ieškojimą. Aišku, kaimynuose atsiradusios „naujenybės“ palietė ir mus. Mažiausia, jos atpalaidavo varžtus ir iš negalimumo padarė galima. Greičiausia tik dėl to mes ir dabar kenčiame, nes dar nepajėgėm nuo to apsinuodijimo išsigydyti (Dirva, 1952, nr. 37).

Santvaro manevras yra permatomai aiškus. Jis taiko į minios psichologiją. Jis galvoja: nors tavo ir tiesa, bet ji paaiškės tik tuomet, kada gulėsi jau užmuštas minios akmenimis, ir aš vis tiek būsiu praktiškai laimėjęs. Norisi paklausti: nejaugi Santvaras, kaltindamas kritiką per dideliu laisvumu, nuoširdžiai mano, kad ji šios laisvės mokėsi jo nurodytose mokyklose ir kad laisvė ten realiai egzistavo arba egzistuoja? Tai yra silpnojo argumentacija. O iš tiesų Santvaro žodžiais kalba ilgesys nutildyti laisvą mintį, kad nebegrėstų nemigo naktys „kultūringam žmogui“, kaip jis straipsnyje sako, kad, naują veikalą išleidus, gerą ar blogą – vis tiek, rytojaus dieną galėtum dalyvauti apskrities miesto stiliaus dionisijoje: įžengti į šia proga surengto baliaus garbės estradą, svečiams giedant „ilgiausių metų“. O Santvaro straipsnyje skelbiama kritikos ir literatūrinės laikysenos apskritai programa yra ne kas kita kaip literatūrinio koncentracijos lagerio vidaus tvarkos statutas, pagal kurį mandagūs prižiūrėtojai tave muštų tik dramblio kaulo lazdomis. Be kita ko, ideologinėje Santvaro insinuacijoje slepiasi ir kita piktoka mintis – *kaltinti žmogų už tai, ką jis mano*, nors čia viskas ir pridengta propagandinėmis frazėmis bei kilnių idėjų lapu.

Savo programos tiesioginiu uždaviniu Santvaras laiko mūsų literatūros išlaikymą. Jis „sielojasi“, kaip mėgstama sakyti, lietuvių literatūros ir kultūros ateitim. Tačiau šiame sielojimesi glūdi jų sunykimo paspartinimo daigas. Jis, kaip ir visi optimistai, labai lengvai sutinka su *esama padėtim* ir nori ją išlaikyti. O ją išlaikyti nori panašiu būdu kaip patriotinėje veikloje – švenčiant „nusipelnusių veikėjų“ sukaktuves, išskaičiuojant, kad viskas jų veikloje 100% įvykdyta. O praktikoje tas „veikėjas“ dažnu atveju tik labai savotiškai suprastu patriotizmu pasižymėjo: tiek, kiek tas patriotizmas nekenkė tarnauti kitai tautai. Bet to nepasakysi, nes sugriausi visą šventę. Mes drįstame šventę sugriauti ir pačiu iškilmingiausiu momentu teigti, kad dėl šitokios optimistų taktikos mūsų tremties literatūra prarado normalias gyvo organizmo žymes, pradėjo nereikalingo arba nebūtino dalyko egzistenciją ir pateko į savotišką žaidimo stadiją, kokion patenka šeimose seni, neberekalingi žmonės prieš mirtį, kokioje gyvena mūsų tautiniai interesai Jungtinėse Amerikos Valstybėse. O kad ir patys optimistai mūsų literatūros nebelaiko gyva, liudija šermeninis jos traktavimas ir norėjimas, kaip apie mirusius, kalbėti tik gerai arba nieko. Todėl ir suprantama, kodėl nuolatiniai mūsų literatūros nekrologo rašytojai bei šermenų specialistai pyksta, jei kas nors ima elgtis su ja kaip su gyvu organizmu. Mums ji tebėra gyvas, platus peizažas, kuriame šlama didžiuliai Donelaičio, Maironio etc. medžiai ir kuriame tolydžio išauga nauji.

Septyni prieš Tebus

Jono Aisčio ir kitų žygis prieš Literatūros lankus

I

Jei Richelieu nebūtų naudojęs kirvio, o Robespierre – giljotinos, tai pirmasis būtų mažesnis, o antrojo visiškai nebūtų.

Paul Valéry

Pirmasis *Literatūros lankų* numeris, išėjęs maždaug prieš metus, spaudos buvo sutiktas šaltai ir rezervuotai, pasitenkinant tik lakonišku paties fakto paminėjimu. Išimtį sudarė *Aidai* su Antano Vaičiulaičio rimta ir objektyvia recenzija ir *Dirva*, davusi vietos net porai ilgesnių pasisakymų – B. Kazimieraičio ir Aleksio Rannito. *Dirvos* recenzentai, apskritai imant, *Literatūros lankus* sutiko pozityvios kritikos plotmėje, tik jie be reikalo mėgino ieškoti politinių motyvų Vytauto Alanto romano *Pragaro pošvaistės* vertinime. Tokio pobūdžio įtarimai rodo, kad ne *Literatūros lankai*, bet minėtieji recenzentai turėjo politinių motyvų ieškodami politikos ten, kur jos visiškai nėra. Antrąjį numerį spauda sutiko triukšmingai, nesigailėdama nei vietos, nei laiko, nei pikto, nei gero žodžio. Pirmiausia ir čia minėtina *Dirva*, įsidėjusi net septynis ilgokus straipsnius, liečiančius *Literatūros lankus*. Pirmasis pasisakė tas pats B. Kazimieraitis, kuris ir šį kartą, be normalaus vertinimo, užsiiminėja politine diskriminacija, piktindamasis dėl Aragono eilėraščio ir Eluard'o (Eluaro) nekrologo įdėjimo ir ta proga padarydamas keletą nepagrįstų aliuzijų. Kitų straipsnių autorius Bronys Raila, apžvelgęs *Literatūros lankų* kūrybą ir kritiką, taip pat žiauriai piktinasi dėl minėtų autorių pasirodymo žurnale. *Broniui Railai priklauso ypatinga mūsų pagarba dėl to, kad jis vienas iš nedaugelio, o gal ir vienintelis, taip gyvai ir atvirai domisi mūsų literatūrinio bei kultūrinio gyvenimo faktais ir mūsų žurnalui skyrė tiek daug dėmesio. Kitas dalykas, jei mūsų nuomonės grynai literatūrinėje plotmėje daug kur nesutapo. Dėl to mes nesiginčytume. Tačiau mes negalime praeiti tylomis pro *Literatūros lankams* metamą jo kaltinimą komunistinės kultūros propaganda, šį kaltinimą mes laikome tik grubia insinuacija. Bronys Raila puikiai žino, kokios mūsų pažiūros į komunizmą ir visai be reikalo nori *Literatūros lankų* sąskaita pabrėžti savo patriotizmą bei antikomunizmą. Mes ir šiuo atveju neįtariame Bronio Railos nei pikta valia, nei politiniame plane teišaiškinamu manevru, tik stebimės, kad jis, vakarietis, nedaro distinkcijos tarp estetinės kūrybos ir politinės veiklos plotmių. Pagal jį išeity, kad kiekvienas kolekcionierius, kiekvienas muziejus, turintis komunizmo doktriną politinėje ir pasaulėžiūrinėje plotmėje išpažįstančių dailininkų Picasso ar Matisse'o paveikslų, jau tuo pačiu faktu užsiiminėtų komunizmo propaganda. Tas pats tikėtų ir visiems muzikos mėgėjams, turintiems Sostakovičiaus, Prokofjevo ar Chačaturiano plokštelių. Ar tik ne per daug teritorijos nori sau politikai? Ar tai nėra ryškus sovietinės politinio totalizmo idėjos transplantacijos pavyzdys vakarietiškuose smegenyse?*

Bet grįžkime prie *Literatūros lankų* ir abiejų Bronio Railos kaltinamųjų suole sėdinčių objektų: Eluard'o nekrologo ir Aragono eilėraščio. Remdamiesi vieno iš mūsų redaktorių – Juozo Kėkšto – pareiškimu spaudoje, galėtume (kiti) nusiplauti rankas. Ne, mes to nedarome, nes mūsų visų – tiek Juozo Kėkšto, tiek kitų redakcijos narių nuomone, – Bronio Railos mums daromas komunistinės kultūros propagandos priekaištas yra absoliučiai absurdiškas. Mūsų (kitų redakcijos narių) nuomonės skiriasi nuo Juozo Kėkšto nuomonės tik dėl Eluard'o nekrologe pateiktos šio poeto kovos interpretacijos. *Paul Eluard, be sąlygų nusilenkdamas komunistų partijos generalinei linijai su visomis su šiuo faktu susijusiomis implikcijomis, mūsų akyse prarado laisvo kovotojo už žmogaus teises vardą.* O toks kovotojas jis buvo. Ir dar blogiau: *jisai tą kovą išdavė*, nes nuėjo su tais, kurie iš principo neigia žmogaus teisę pasirinkti sau kelius, pasidarydamas vienu uoliausių komunistinio *univers concentrationnaire* statytojų. Bet tatai nepaliečia jo poetinės kūrybos estetinės vertės ir jokių būdu

nemažina jo, kaip poeto, reikšmės. *Nutylėjimas ar reikalavimas nutylėti jį kaip poetą, mūsų nuomone, būtų viešas sovietinio teroro metodų intelektualinėje kūryboje pripažinimas, teroro, kurio neišvengia nei gyvieji, nei mirusieji.* Ne mūsų uždavinys teisti ir pasmerkti šį mirusį poetą. Akmenis tegu meta kiti – nekaltieji, t. y. kaltintojai. Jų tobulumo laipsnio mes vis tiek niekuomet nepasieksime. Dėl Aragono eilėraščio, kuris, Railos nuomone, išrautinas iš šaknų ir mestinas į ugnį vien dėl to, kad jis yra Aragono, mes jau atsakėme anksčiau, nurodydami j mūsų aiškiai pabrėžtą distinkciją tarp poezijos ir jos kūrėjo pasaulėžiūros bei politinių įsitikinimų. Taip pat mes dar norėtume pabrėžti, kad *mūsų kelias nėra politinės bei pasaulėžiūrinės diskriminacijos kelias.* Ne literatūros žurnalo uždavinys eiti vėjarodžio gaidžio pareigas ant Propagandos rūmų stogo. Mes nenorime eiti su tais, kurie išskutinėja pavardes iš enciklopedijų ir gyvus padaro mirusiais. *Sunku taip pat būtų mums atsisakyti minties laisvės principo, kuris yra integrali mūsų vakarietiškos laisvės ir kultūros sampratos dalis. Ir žodį „kaltinimas“, kalbant apie kieno nors pasaulėžiūrą ar politinius įsitikinimus, mums lygiai taip pat sunku ištarti kaip „ištrėmimas“, „kalėjimas“, „Sibiras“ etc, nes tas žodis yra antievangeliškas ir antihumaniškas.* Politika turbūt (deja!) amžina, bet politikų pažiūros keičiasi labai dažnai. Vakardienos priešas tampa šios dienos draugu. Vakar buvo sušaudyti Gumiliovas ir Lorca (Lorka), o rytoj to paties likimo gali susilaukti Francois Mauriac (Francua Moriak) ir Gottfried Benn (Gotfrid Ben). *Politika, kurios veikimo bazę sudaro interesas, ne tiesa, yra idealus peloton d'exécution: veikia šaltai ir rankos niekuomet nedreba. Kiekviena politika instinktyviai stato kalėjimą kieno nors laisvei ir kultūrai.*

Iš didelio įsibėgėjimo, o kartais negalėdami užmiršti patirtų kančių, mes sudegintume bibliotekas su Gorkio, Nerudos ir Eluard'o knygomis, sudegintume muziejus su Pablo Picasso (Pablo Pikaso) paveikslais, sugriautume Vence Šv. Dominiko seserų koplyčią, dekoruotą Henri Matisse'o (Enri Matiso), bet tuo pasaulio neišvaduotume iš komunizmo grėsmės ir priespaudos. Neapykanta niekas, nieko ir niekuomet neišvadavo. Ir mūsų laisvės praradimo istorinės šaknys, be abejo, glūdi ne tolerancijoje, bet visuotinėje laisvo apsisprendimo teisės bei minties laisvės paneigimo kitam tragedijoje. Mes esame ir patriotai (nors ir „mažesni“ už kitus), ir kovojame (nors ir „mažiau“ negu kiti) už savo tautą, tik *propagandinių tezių bei metodų nenorime iškelti į principų aukštumas.* Toks maždaug būtų *Literatūros lankų* atsakymas Broniui Railai.

Panašia prasme stengėsi kaltinti mus ir savaitraštis *Darbininkas*. Jis, ne per seniausiai pats įsidėjęs Salomėjos Nėries eilėrašty (ko mes nelaikome kriminalu), tik kita pavarde, vadinasi, gudriau už mus, remdamasis to paties Bronio Railos aukščiau aptartomis mintimis, klausia, ką mananti šiuo klausimu *Literatūros lankų* redakcija. *Darbininkui* mes norėtume taip pat iškelti porą klausimų. Kodėl jis kaltina mus, o pamiršta savo kolegą *Draugą*, neseniai taip pat įsidėjęs komunisto autoriaus eilėrašty? Kodėl jis pats spausdino Salomėjos Nėries eilėrašty, kai Bronys Raila, kurio autoritetu remdamasis *Darbininkas* kaltina *Literatūros lankus*, mano, jog komunistų, savų ar svetimų, kūrybos spausdinimas yra neleistinas. Todėl mums ir keista, kai *Darbininkas*, reikalaudamas iš mūsų pasiaiškinimo, užmiršta, jog minėtą Salomėjos Nėries eilėrašty jis įsidėjo daug anksčiau už mus ir pasiaiškinti turėtų pirmas. *Bet krislą savo artimo akyje daug lengviau pastebėti negu savojoje.*

II

Kometos ir seniai visuomet buvo gerbiami dėl tų pačių priežasčių: ilgų barzdų ir pretenzijų atspėti įvykius.

Jonathan Swift

Visi aukščiau minėti puolimai nelietė *Literatūros lankų* kaip literatūros žurnalo specifine prasme. Šiuo požiūriu koncentruočiausio puolimo ėmėsi dienraštis *Draugas*, pirmam kovos sąlyčiui išleisdamas savo bendradarbį Aloyzą Baroną, kuris, kaip nepalankiai *Literatūros lankuose* recenzuotas autorius, plūdosi nepaprastu uolumu.

Po „indėnų kovos riksmo“ pasirodė pagrindinės jėgos – poetas Jonas Aistis, tikras šio kryžiaus žygio Gotfridas Bujonietis. Nors Jonas Aistis ir vartosi ant polemikos trapecijų kaip įmanydamas, nors jis ir naudojasi tokio pobūdžio dvikovose draudžiamais ginklais, retkarčiais juos iš po tunikos ištraukdamas ir vėl tuojau paslėpdamas, polemikos tonas, lyginant su Aloyzo Barono isterika, yra kultūringesnis, nors pati polemika taip pat kupina demagogijos, šia prasme, be abejo, lemiamos reikšmės bus turėjęs skirtingas abiejų polemistų intelektualinės kultūros lygis. Tačiau pati Jono Aisčio replika mums tam tikrais savo aspektais yra graudi ir primena, jo paties žodžiais tariant, „kažkokie čempiono, išmušto iš ringo“ žodį, jau be elegantiško mosto, tik su pagieža ir kartumu. Ir mums šiandien graudu, kad, nežiūrint visos jam; kaip poetui, jaučiamos reverencijos, reikia tatau pasakyti.

Pirmasis Jono Aisčio rūpestis – *paneigti, kad žemininkai sudaro atskirą naujausios lietuvių poezijos generaciją*. Polemizuodamas su redakcijos nariu Juozu Girniumi, jis, nesigailėdamas ironijos, nevengdamas insinuacijų – („Lankininkai labai nėra abejingi savo garbei“), nuolat maišydamas *Žemės* antologijos dalyvius su *Literatūros lankų* bendradarbiais apskritai, stengiasi pagrįsti savo teigimus. Tačiau, nežiūrint visos žodinės akrobatikos, iš kiekvieno sakinio kyšo paslėpta mintis, kad *jo karta yra paskutinė reikšminga karta*, ir rūpestis neprarasti šios pozicijos. Po jo kartos nieko nebesą ir negalį būti. Tai yra natūralus reiškinys ir pačios gamtos žmogui (diegtas savisaugos jausmas. Kovos už būvį fenomenas. Visi *nueinantieji* taip pasitinka ateinančiuosius. Be abejo, ir Maironis, ir Jakštas, ir Vydūnas mirė manydami, kad jie buvo paskutinė senovės milžinų karta, kurios misija buvo kalbėti amžiams ir už amžius. Ir užtat mes nekaltiname Jono Aisčio, kaip nekaltiname žmogaus už mėlynas akis arba juodus plaukus. Naujos kartos, ateisiančios ir galbūt pakeisiančios kartos baimė yra vienas įdomiausių istorinio vyksmo reiškinijų. Senos katės nekenčia paliktų auginti kačiukų ir pjauna juos kiek galėdamos. Seni medžiokliniai šunys, pamatę savo tarpe jaunos, įtempia visas jėgas, išsitiesia, lenkia jaunos savo konkurentus ir krinta plyšusiais smilkiniiais, su katastrofos vaizdu akyse.

Jonas Aistis, kaip ir visi senesnės kartos arba per anksti susenę žmonės, grasina laiku iškėlęs rankoje šiurpų smėlio laikrodį, manydamas, kad jam pačiam ir jo kartai laikas sustojo ir jau nebepavojingas. Kažin ar tik ir jis pats ne per anksti pasiruošė sau vietą literatūros istorijos laktose ir laurų vainikui pritaikytą profilį? Tenepamišta Jonas Aistis, kuo jis save belaikytų, kad ir jam, kaip ir lankininkams ar žemininkams, tebegresia laiko teismas, negailestingai nulaipinantis nuo pjedestalo ir sutrukdantis miegą, nors mes ir prašytume laiko, kiek tai susiję su Jonu Aisčiu, jo netrukdyti, nes jis savo uždavinį atliko. Tačiau kiekvienu atveju jo, palyginti jauno žmogaus, lūpose šimtamečio patriarcho, nugalėjusio istoriją, žodžiai ir poza mums yra tragiškai juokingi: vaidila su pašukine barzda ir kanklėmis ant kelių! Užtikriname Joną Aistį: lankininkai nesiveržia į istoriją, ją palikdami jam pačiam ir jo kartai ir pasitenkindami literatūrine kasdienybe.

Kaip jau užsiminėme. Jonas Aistis dar kaltina mus nekuklumu bei neabejingumu garbei, nors visiškai neseniai, juodu ant balto, stebėte stebėjosi, kodėl mūsų jaunesnieji rašytojai esą tokie kuklūs, nedrąsūs etc. Mes iš savo pusės irgi galėtume pastebėti, kad pats Jonas Aistis kuklumu niekuomet nepasižymėjo; nei savo „šklovskinės“ publicistikos periodu, nei dabar. Tas didžiulis Senojo Testamento rąstas yra ne mūsų, bet jo paties akyje. Savo rašomos knygos *Apie laiką ir žmones* spaudoje skelbtuose fragmentuose *apie save ir savo kartą Jonas Aistis kalba su iki šiol lietuviškoje praktikoje nepralenktu nekuklumu*. Tuose fragmentuose nėra nei laiko, nei žmonių, tik vienas autorius, rūpestingai ruošiantis medžiagą savo būsimiems biografams, pasakodamas įvairiausias smulkmenas (kaip žinome, ir smulkmenos apie didelius žmones yra nepaprastai vertingos), – kur ką valgė, ką gėrė, kaip miegojo, ką kalbėjo eidamas namo, kaip rašė eilėraščius, kiek jų literatūros nesuprantanti tarnaitė sunaikino – ir save patį identifikuoja su pačia Poezija. Jam visa tai – didinga epopėja, o mums – tik gana įkyrios smulkmenos. Apie save jis ten kalba taip, lyg jis būtų miręs prieš šimtą metų ir būtų jau grynai istorinis faktas. Ta proga prisimintina, kad tarp žemininkų bei lankininkų ir Jono Aisčio tėra 12–15 metų skirtumas, amžiaus vidurkį imant kaip pagrindą. Vadinasi, ir jis nėra Shakespeare'o (Šekspyro) amžininkas. Ir jeigu kuris iš jų po dvylikos metų parašytų apie save, tvirtindamas, kad jo karta buvusi milžinų karta, kad jo laikai buvę epopėjiniai laikai, vėl susilauktų Jono Aisčio rūstybės, nes jis ir tada būtų 12 metų senesnis. Tiesą sakant, nestebina mūsų labai

minėtas „paminklo statymas“ sau pačiam – yra ir dar nekuklesnių pavyzdžių, ypač Vakaruose, – bet mus stebina faktas, kad Jonas Aistis iš principo laiko nekukliu bet kokį kitą reiškimąsi literatūroje, jei tie kiti nėra jo kartos žmonės.

Jonas Aistis vienoje vietoje rūsčiai barasi, kam Juozas Girnius savo nuožiūra parceliuoja literatūrinę kartą. Galima nesutikti su Girniaus skirstymu kaip ir su bet kieno kito, net ir paties Aisčio, tik mums neaišku, kodėl būtent Girnius turėtų skirstyti kieno nors kito nuožiūra. Girnius pakankamai ryškiai pabrėžė kiekvieno skirstymo reliatyvumą ir įvairavimo galimybę, savojo skirstymo taip pat nelaikydamas absoliučiu. Taigi, galima nesutikti, bet nėra ko piktintis. Ir todėl mes Jono Aisčio pasipiktinimo priežastimi tegalime laikyti faktą, kad jis buvo Juozo Girniaus taip, o ne kitaip įklasifikuotas.

Kaip matome, Jono Aisčio neapykantos šaknys žemininkams ir lankininkams didele dalimi yra biologinės bei istorinės. Savo pagrindinę tezę, tiesa, užmaskuotą, kuri yra ne kas kita kaip *neigimas teisės ir galimybės vėlesniajai kartai prilygti prieš tai buvusiai ir eventualiai ją pakeisti*, Jonas Aistis gina instinktyviai. Kažin kodėl jis iš principo ir iš anksto pasmerkia mus mirčiai, priešpriešindamas mums savąjį spindėjimą, kuris, jo kuklia nuomone, esąs amžinybės spindėjimas.

* * *

Antrasis Jono Aisčio rūpestis – *sunaikinti* Literatūros lankus, *įrodant jų nereikalingumą ir net kenksmingumą mūsų literatūrai*. Tatai jis atlieka vertindamas *Literatūros lankuose* spausdinamą grožinę kūrybą ir kritiką. Jo pateiktas *Literatūros lankų* medžiagos vertinimas, deja, visiškai neįdomus, nes nerimtas, anekdotinis; nes remiasi tuščiais posakiais, nepagrįstas jokiais rimtesniais argumentais. Jonas Aistis operuoja kategoriškomis išvadomis, kaip „silpnas“, „visai pakenčiamas“ etc., pasūdytomis ironija bei aprioriniu nusistatymu prieš. Kritikai to nepakanka. Jo simplicizmą gerai iliustruoja kad ir šis pavyzdys. Neigdamas žurnalo literatūros kritiką, jis nė nebando sugriauti jos argumentų, bet naiviai kelia teisės kritikuoti klausimą. *Literatūros lankai* neturį teisės kritikuoti, nes juose dedama kūryba esanti silpna, šitaip klausimą formuluojant, neįmanoma rimtai ginčytis. Žurnalo ir jo kritikos plotmę perkėlę į individualinę plotmę gautume naują tezę, tvirtinančią, kad pats kritikas būtinai turėtų būti didesnis už kritikuojamąjį ir kaip rašytojas. Vadinasi, Arnold (Arno) turėjo būti didesnis už Shelley (Šeli) ir Keatsą (Kytsą), Belinskis ir Černyševskis turėjo būti didesni už Puškiną ir Gogolį, o Sainte-Beuve (Sent-Biov) – už Balzacą (Balzaką). Taip samprotaujant, pavyzdžiui, mes galėtume tvirtinti, kad Jonas Aistis neturi teisės kalbėti apie *Literatūros lankų* poeziją, nes jo paskutiniai eilėraščiai, mūsų nuomone, toli gražu neprilygsta *Literatūros lankuose* spausdinamai Henriko Radausko poezijai.

Kalbėdamas apie *Literatūros lankų* kūrybą, jis į viską žiūri iš aukšto. Net Henriko Radausko eilėraščius, kuriuos jis laiko gražiais ir tik paskui, straipsnio pabaigoje, sukiša į bendrą silpnos kūrybos maišą, vadina kažkodėl „smulkiais dalykėliais“, lyg šis poetas iki šiol būtų rašęs *Iliados* ar *Eneidos* apimties poetas. Apskritai imant, jo straipsnis *Drauge* yra *tipingas anekdotinės kritikos pavyzdys, kur estetiniai principai išreiškiami kiekvienam žinomais aforizmais*. Vienur kitur jis vertina nesąžiningai. Kalbėdamas apie Staniškio „Vaikystę“ Jonas Aistis tvirtina, kad ten nesą veiksmo, o juk tai tėra nedidelis platesnio veikalo fragmentas, vadinasi, jis fragmentą lygina su užbaigtu veikalu. Kitur jis, nors ir labai maskuotai, mėgina pasėti „drakono dantį“. Štai, pavyzdžiui, Jono Meko novelę lygina su Aloyzo Barono panašiais dalykais ir, aišku, pirmojo nenaudai, be abejo, žinodamas, kad pirmajame *Literatūros lankų* numeryje Mekas buvo nepalankiai atsiliepęs apie Barono prozą.

Polemizuodamas su Juozu Girnium Jonas Aistis rašo: „Poezijos gerumas, manding, nepriklauso nuo to, iš ko ji padaryta, bet – kaip ji padaryta. Geram autentiškam talentui visokio pobūdžio poezija yra lengva.“ Dėl pirmojo sakinio ginčytis neverta dėl to, kad tai yra tvirtinimas, jog malkos yra medinės, ir dėl to, kad pačiuose *Literatūros lankuose* keliais atvejais tatai tvirtinama. O dėl antrojo citatos sakinio mes esame visiškai priešingos nuomonės. Netiesa, kad kiekviena tematika kiekvienam tikram talentui yra lygiai lengva. Tatai galima lengvai įrodyti remiantis ne tik literatūros istorijos, bet

ir literatūrinės kasdienybės faktais. Tą liudija ir paties Jono Aisčio paskutinių penkiolikos metų poezija. Jis, būdamas *tikrai autentiškas talentas*, pakeitęs savo poezijos tematiką, nutolęs nuo savęs ir, vietoje intymių giesmių ėmęs rašyti patriotines, tos naujos tematikos buvo nugalėtas. Arba, anekdotiniu stilium kalbant, pasirodė, kad apie karalaites, saulėleidžius, rudenį ir šunį galima rašyti gerai ir lengvai, o apie tėvynę – sunkiai ir blogai.

Jonas Aistis teigia, kad jis nerašęs tulžim. O vis dėlto! Jis rašo tulžim, tik to nejaučia, arba nori, kad kiti jo tulžį laikytu vynu, ir rašo, kaip jau sakėme, išsilaikymo instinkto diktuojamas. Jam nepatinka net ir tas faktas, jog kažkas apie *Literatūros lankus* rašė su džiaugsmu. Dėl to jis puola Antaną Škėmą, kanadinėje *Nepriklausomoje Lietuvoje* parašiusį keletą komplimentų mūsų žurnalui. Škėmai Jonas Aistis be galo žiaurus. Jis rašo: „Nėra ko stebėtis A. Škėmos ditirambais, juk jo kūrinium buvo pradėti lankai.“ (Ir čia pat, skliausteliuose, nutraukiant nebaigtą mintį, norisi atkreipti dėmesį į dar vieną pernelyg jau naivią Jono Aisčio kovos su *Literatūros lankais* priemonę: paskutinėse savo straipsnio pastraipose žurnalo pavadinimą jis rašo mažąja raide!). Mintį tęsiam: sekant Jono Aisčio pavyzdžiu būtų galima nesivaržant teigti, kad jo *Drauge* spausdintoji diatriba „Lankininkai“ yra *klasiškas oratio pro domo sua* pavyzdys ar net kerštas *Literatūros lankams* už tai, kad juose buvo Jono Meko nepalankiai įvertintas jo poezijos rinkinys *Sesuo buitīs* ir dar keliais kitais atvejais buvo kritikuojamos jo mintys. Norint kalbėti tokiu olimpietišku tonu, reikėtų pačiam pasikelti nuo žemės, atsisakyti pagiežos ir į viską žvelgti apolonišku nesuinteresuotojo žvilgsniu.

1953

A. Nyka-Niliūnas, *Temos ir variacijos*, literatūra, kritika, polemika, Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 385–405.